

TÜRKÇENİN YAPISI

BAHİS 12. TEKRARLAMA

C. F. VOGELIN ve M. E. ELLINGHAUSEN

INDIANA ÜNİVERSİTESİ

Yalnız iki serbest şekli olan isim ve fiil tekrarlamalarından başka morfoloji bakımından da tekrarlama vardır; bu türlü tekrarlamanın serbest şekli sade bir tanedir.

Tekrarlanmış kelimelerin birbiriyle ve cümle içindeki diğer kelimelerle ilgisi başka başkadır. Birinci kelime ikincinin bir sıfatı [attribute] olabilir, yahut tekrarlanan kelimelerin her ikisi de kendilerinden sonra gelen isim veya fiilin yüklemi [attribute] dir, veya tekrarlanan kelimelerin her ikisi de *dativus* halindedir, yahut birincisi *ablativus*, ikincisi *dativus* halinde olabilir (12.1-6).

Tekrarlanan fiiller çok defa mürekkep cümlelerin daha küçük cümle yapılarında kullanılır (12.7, 8, 9).

Morfoloji bakımından tekrarlamalarda tek bir kelimenin ilk hecesi başa hariçten ek [exfix] olarak getirilir, araya bir konson sokulur (12.10, 11); hece bir bütün olarak (12.12), bir de son ek tekrarlanır (1.16; 14.4, 9).

12.1 Endosantrik cümlede tekrarlanmış isimden önce gelen sıfat [attribute]. İkinci veya asıl kelime, çok defa (serbest veya tabi olarak) *dativus* halindedir, nadir olarak da bağlama halinde bir kelime olabilir: "kopan ipi ≠ birbirine bağladım,, IIDA; "bir askerle karşı karşıya yemek yedik,,* "kahve ≠ kendi kendine acılaştı,, IA; "yarım saat bir birimize bakıştık,, III; "ben herşeyi ≠ körü körüne beğenmem,, IIDA; "yarım saat birbirimizle çekiştik,, VI; "biz birbirimizle sevişmiyoruz,, VIA.

12. 2. Sıfat [attribute] işini gören tekrarlanmış kelimedenden önceki sıfat [attribute]. Burada her iki kelime de endosantrik cümlelerin başı olarak yapı sonu fiiline zarf işini görürler: "aksanı yavaş yavaş doğruluyor,, IA; "gözlerinize öyle etra:fa yumuşak yumuşak bakmayın,, III; "hırsız dükkânı rahat rahat soydu,, IIA; "O adam şapkaları birer birer kalıpladı,, IIA; "parlayan gözleriyle bana fena: fena: baktı,, III; "bir saat tatlı tatlı konuştular,, I; "yüzüme alık alık bakma!,, III.

* Öyle anlaşılıyor ki buraya müellifler «We ate food with a soldier, one of us opposite to the other» cümlesinin tercümesi olarak yanlışlıkla yukarıda gene misal olarak verilen «birbirimizle yarım saat çekiştik» cümlesini yazmışlar. (Çevirenler).

12.3. Sıfat [attribute] işini gören tekrarlanmış kelimelerden önceki sıfat [attribute]. Burada endosantrik cümlenin başı fiil olmaktan ziyade bir isimdir: "otomobilini parça parça bir vaziyette görünce, yüzü hid-detten kıpkırmızı oldu,, [II] + VII A; "bacak bacak üstüne oturuyor,, I.

12.4. Sıfattan önce, sıfat [attribute] getirerek tekrarlama; burada kelimelerin her ikisi de aynı fiil kökünden yapılmadır; fakat ilk kelimenin isim kuran son eki ikinci kelimenin fiil yapan ve isim kuran son eklerden ayrıdır (aşağıda örnek olarak verilen karma karışık'da olduğu gibi): "dün gece ≠ karma karışık bir rüya gördüm,, II.

12.5 *Dativus* halinde tekrarlanan kelimededen önceki *dativus* hali; bu türlü tekrarlama kelimeler hep fiilden yapılmadır. Yalnız fiilden yapıma *dativus* halindeki "diye,, kelimesi tekrarlanmaz; sintaks babından serbest bir kelime olarak görülür. Bir misafiri uğurlamak için, bu çeşit tekrarlanmış kelimeler sonlarına el getirilmeden yapı sonu fiili olarak kullanılır: "güle güle,, I; "dimdik merdivenleri çıka çıka ≠ bacaklarımın adeleri kuvvetlendi,, IA; "yus yuvarlak kız ≠ merdivenleri yuvarlana yuvarlana çıkmağa başladı,, III A (II); "geceleyin ≠ sokakta çırcıplak gezen kızı ≠ polisler deli diye ≠ tevkif? edip götürdüler,, [I] + II.

12.6. *Dativus* halindeki tekrarlanmış kelimededen önce *ablativus* hali. (11.4.ile karşılaştır): "günden güne daha fazla ihtiyarlıyorum,, I; "hava birden bire karardı,, IA.

12.7. Menfi muzariden [*habitutive*] önce tekrarlanan muzari. Mürekkep bir cümleye bağlı daha küçük bir cümlede bu fiillerin her ikisi de anlattıkları olayın bir anını ifadeye yararlar. Şekil bakımından tekrarlanan fiiller üçüncü şahıstır ama asıl fail, sonra gelen cümledeki fiilin faili veya isme ait mülkiyeti üzerinde toplayandır: "odaya girer girmez ≠ burnum güzel bir yemek kokusu aldı,, [III] + IIA; "eve varır varmaz ≠ mükemmel bir yemek yiyeceğim,, [III] + II. Bununla beraber küçük bir cümlede başka şeyle ilgisi olmayı, genel halde bir isim varsa bu isim tekrarlanmış yapı sonu fiiline fail işini görür: "güneş çıkar çıkmaz ≠ bütün çiçekler açtı,, [IA] + IA.

12.8. Netice ifade eden fiilden önce mazinin gelmesiyle fiilin tekrarı. Bu tarz tekrarlama menfi muzariden önce muzariin tekrarına benzer; ancak burada ilk gelen fiil (mazi şeklindeki) kaldırılabilir, sonuç ifade eden fiil gene "çünkü veya mademki,, mânasına kullanılır: "kardeşim mektebe geldi geleli ≠ işi büsbütün azıttı,, [III] + II A.

12.9. Emir sigasından önce şart sigası getirerek tekrarlama: "ne olursa olsun ≠ bu şehirden uzaklaşacağım,, [I] + I + I.

12.10. Morfoloji bakımından tekrarlama bir kelimenin ilk hecesi ya tekrarlanır veyahut ta başa ek olarak getirilir. Bu baştan eklenen hece ya bir vokaldır ya da konsonla beraber vokaldır. Vokal yahut konson olması asıl kelimenin ilk harfine bağlıdır. O zaman bu

baştan eklenen hece ile asıl kelime arasına bir p veya m veya s veya r konsonu sokulur. Böylece tekrarlanan kelimeler anlaşılın sade sıfat olarak tavsifin şiddetini arttırmak için kullanılıyor.

Baştan eklenen hece bir vokalse araya giren konson hep p dir; baştan eklenen hece "ça,, veya "çı,, ise araya giren konson r dir. Baştan eklenen öbür, konson + vokal hecelerine fazladan p veya m veya s konsonlarından biri getirilebilir. X

Böylece baştan "ye,, veya "ya,, eklenmişse bazı kelimelerde araya p; bazılarında da m girer. Aynı şekilde baştan "ka,, hecesi eklenmişse araya bazan p bazan da s girer.

Araya "p,, girdiğini gösteren misaller: aydın, apaydın; açık, apaçık; eski, epeski; ekşi, epekşi; ince, ipince; uzun, upuzun; dar, dapdar; dolu, dopdolu; kara, kapkara; karanlık, kapkaranlık; kalın, kapkalın; kısa, kıpkısa; kırmızı, kıpkırmızı; kuru, kupkuru; sağlam, sapsağlam; sarı, sapsarı; sivri, sipsivri; ta:ze, tapta:ze; yanlış, yapyanlış; yeni, yepyeni,

Araya "m,, girdiğini gösteren misaller: başka, bambaşka; beyaz, bembeyaz; boş, bomboş; buruşuk, bumburuşuk; dik, dimdik; düz, dümdüz; siyah, simsiyah; sıkı, sımsıkı; sıcak, sımsıcak; yassı, yamyassı; yaş, yamyaş; yeşil, yemyeşil.

Araya "s,, girdiğini gösteren misaller: bütün, büsbütün; doğru, dosdoğru; katı, kaskatı; kocaman, koskocaman; ma:vi, masma:vi; mor, mosmor; toparlak, tostoparlak; yumuşak, yusyumuşak; yuvarlak, yusyuvurak.

Araya "r,, girdiğini gösteren misaller: çabuk, çarçabuk; çıplak, cırçıplak.

12.11. Morfologi bakımından tekrarlamayı gösteren tek tük bazı hallerde, kelimenin ilk hecesi yukarda gösterildiği gibi baştan eklenir; fakat araya bir konson girecek yerde baştan eklenen hece ile asıl kelime arasında bir hece türer. Böylece "gündüz,, kelimesinin baştan eklenecek hecesi "gü,,dür; "gü,, ile "gündüz,, arasına bir "pe,, hecesi girer: "güpegündüz,, olur. Bununla parça-paramparça'yı karşılaştırınız.

12.12. Bazı tek kelimelerde heceler bir bütün olarak tekrarlanır. Bunun en tanınmış şeklinde birbirinin tıpkısı iki heceden sonra bir vokal gelir: "zelzele; gargara? et-: silsile,, gibi.

BAHİS 13. FİİL KÖKÜ EKLERİ

Altı türlü fiil kökü eki vardır: bunların ikisi meçhul (13. 1, 2) biri müşareket (13.3); üçü de faktitifler için kullanılır (13. 4, 5). Aşağıdaki nisbi sıraya göre bir fiil gövdesine bu eklerin birden fazlası da getirilebilir. Müşareket veya meçhul ekleri faktitif eklerinden önce gelir ve faktitif eklerinden de "r,, ile bitenleri genel olarak — fakat her zaman değil — X⁴T'den önce gelir. Bir veya birden fazla faktitif eki bulunduğu göre, her faktitif ekine karşılık işi gören şey ve şahısların

arttığı anlaşılır. Bunun tam tersine olarak da meçhul eki en az bir şahıs veya şeyin işe karıştığını gösterir. (3.11,12; 13. 1, 2).

Köke eklenmiş gövde eki yoksa, bu fiile fiilin kökü [base] denir, varsa fiilin kökü gövde [stem] olur. Bazı prefinal ekler (ve diğer ekler) in iki şekli vardır: bir kısmı fiil kökünden, diğer bir kısmı da fiil gövdesinden sonra kullanılır.

Çoğu fiiller hem fiil kökü hem de gövde ekleriyle birlikte, fiil gövdesi olarak görülür. Amma bazı fiiller sadece fiil gövdesi olarak kullanılırlar. Böyle hallerde asıl fiil kökü, kökten ayrılmıyan gövde ekinden önce gelir.

13.1. Meçhul, köke \times^4 gövde eki getirilerek kurulur; bazı nadir hallerde bu ek mutavaat [reflexive] mânasını da ifade eder. "Kırıl-,, (kır-); "sarıl-,, (sar-): "benim saatım kırıldı,, IA; "ben bardağı kırdım,, IIA; "kız benim boynuma sarıldı,, III A; "parmağımı sardım,, II.

Kökten ayrılmıyan— \times^4 ekinin kullanımına misal: "darıl-,,; "ol-,,; "doğrul-,,.

13.2. Mutavaat mânası ifade eden meçhul fiillerde çok defa \times^4 n eki bulunur "süslen- (süslé-); bulun- (bul-): "benim sevgilim odada süsleniyor,, IA; "bu odayı annem süsledi,, IIA; "köpeğim ölü bulundu,, VII A; "bin lira buldum,, II.

Ayrılmıyan- \times^4 n ekinin kullanımına misal: "kıskan-,,; "şahlan-,,.

13.3 Müşareket şekli — \times^4 ş gövde ekiyle kurulur. "buluş-,, (bul-): "saat ikide tramvay durağında buluşalım,, I.

Ayrılmıyan — \times^4 ş ekinin kullanımına misaller: "güleş-,,; "yetiş-,,.

13.4. Faktitif şekli — \times^4 r veya d \times^4 r gövde ekleriyle kurulur. Bunların birincisi karakteristik bir şekilde fiil köklerinden sonra; ikincisi ise hem fiil köklerinden hem de fiil gövdelerinden sonra kullanılır: "düşür-,, (düş-); "çalıştır-,, (çalış-); "elmaları yere düşürdüm,, II D; "yere düştüm,, III; "hoca talebeyi bir saat çalıştırdı,, II A; "bütün gün çalıştı,, I.

13.5. Tekitli faktitif şekli — \times^4 T gövde ekiyle kurulur; bu ek gerek fiil köklerinden, gerekse fiil gövdelerinden sonra çok kere de başka faktitif ekleriyle kurulmuş fiil gövdelerinden gelir. "kokut-,, (kok-); "öldürt-,, (öldür-, öl-): "çiçekler havayı kokutuyor,, II A; "bu odada çok fena: bir şey kokuyor,, I A; "kediye polise öldürttüm,, II D.

Ayrılmıyan — \times^4 T ekiyle kurulmuş fiile misal: "unut-,,.

BAHİS 14. FİİL PREFİNAL EKLERİ

On sınırsız, bir de yardımcı prefinal ek vardır: Bunlar aşağıdaki kategorilere giren mânaları ifade ederler: aspekt (muzari, hal); zaman (mazi, istikbal); mod (menfi, emir, vücut, şart, rivayet ve iktidar). Prefinal eklerin bir araya gelmesi başka mânalar ifade eden kategoriler meydana getirir: bilhassa zaman ekleri bu şekilde birleşirler.

Sınırsız prefinal ekler fiil köklerinden, fiil gövdelerinden veya başka prefinal eklerden sonra gelirler. Bunlar aynı zamanda başka bir takım prefinal eklerden yâhut fiil sonu eklerinden önce gelir. (15).

Koruyucu prefinal ek (14.5), menfi, mazi eklerinden belki de başka bir takım sınırsız prefinal eklerden önce gelirlerse de, anlaşılın, fail veya fail yerini tutan son eklerden önce gelmiyorlar.

14. I. Muzariin prefinal ekleri $-X^2r$ ve $-X^4r$ dir. Bunların birincisi fiil köklerinden, ikincisi de fiil gövdelerinden sonra kullanılır. "keser,, (kes-); "okşatır,, (okşa-, okşat-): "oduncular odun keserler., II A; "kendi kendisini bana okşatır,, II DA.

Muzari ekinden sonra mazi eki alan fiillerde muzari hali daha kuvvetle belirir. Bir emir sigasından sonra gelen basit muzariin mânası ise kuvvetli değildir: "ailemle haftada iki defa mektuplaşırdım., I; "köpeği çok dövme, ölür,, II + I.

14.2 Hal prefinal eki, $-X^4$ yor dır. "Bakıyor,, (bak-): "pencereden dışarıya bakıyorum,, III.

14.3. İstikbal prefinal eki, $-(y) \times^2 c \times^2 k$ dur. "Gelecek,, (gel-).

İstikbal eki bazan başka eklerle birlikte kullanılır, mazi, şart, rivayet eklerinden, arasıra da başka bir takım prefinal eklerden önce ve menfi ekinden de sonra kullanılabilir: "gidecektim; fakat vazgeçtim,, I+II; "gideceksem hazırlanmam lâzım,, [I]+IA; "gidecekmiş,, I; "gitmiyeceğim,, I.

14.4 Mazi prefinal eki $-d \times^4$ ve $-(y) d \times^4$ dür. Bunlardan birincisi fiil köklerinden ve menfi prefinal eki $-m \times^2$ den sonra kullanılır; ikincisi bütün diğer eklerle birlikte gelir "güldü, (gül-); okşadı, (okşa-),.

Mazi sigası sık sık diğer prefinal eklerle birlikte kullanılır: hal ve nakli mazi sigalarından (nakli mazinin hikâyesini ifade etmek üzere), menfiden ve daha önceki bir şuhudi mazi prefinal ekinden (şuhudi mazinin hikâyesini ifade etmek üzere) sonradan kullanılır. (Bu son vaziyette şuhudi mazi prefinal ekinden sonra fail son eki geldi mi ikinci mazi eki zarurî olarak bu sona gelir): "koşuyordu,, (koş-); "gitmişti,, (git-); "gitmedi; sevdi idi; sevdimdi,, (sev-).

Şuhudi mazi eki, birleşmiş bir halde, ekseri eklerden sonra, fakat bazı eklerden de önce, meselâ şart sigasından önce gelir: "gittiyse, gittiyseler,, [bundan başka gittilerse şekli de vardır].

14.5. Koruma prefinal eki $-(y) X^2$, şuhudi maziden önce geldiği zaman idrak olunmamış bir yetki, menfi eki $-m X^2$ den önce de bir yetki ve kabiliyet gösterir çünkü, neticede fiil menfidir, yetki ve kabiliyet idrak olunmamıştır. "Öleydi,, (öl-, öldü); "geleydi,, (gel-, geldi); "varamıyacak,, (var-, varmayacak),: "öleydi \neq hem o \neq hem de biz kurtulacaktık,, I + I A; "beni görmeğe geleydi,, III (II); "bu akşam İndiyanapolise varamayacağız,, III.

14.6. Muzari ve basit menfi siyasının ayrıca $-m X^2$ ve $-m X^3$ z gibi ekleri vardır; bunlarda kuvvetli vurgu her iki menfi ekinden önce

gelen vokale düşer (I. 10). Muzarinin menfisi için $-m X^2 z$ eki kullanılır; yalnız son $-z$ harfi birinci şahıs fail son ekinden önce kaybolur (15.1). Basit menfi eki $-m X^2$, şekil bakımından $-z$ harfi düşmüş muzari ekinin aynıdır; fakat basit menfi eki son fail eklerinden önce gelmez¹. Hem muzari hem de basit menfi eki, şuhudi maziden önce gelebilir; diğer prefinal eklerden önce yalnız basit menfi eki de gelebilir: "hiç bir şey bilmedi,, II "hiç bir şey bilmezdi,, II; "ben iktisattan başka ≠ bir şey bilmem,, II A; "muallim bugün sınıfa gelmeyecek,, III A.

14.7. Emir sigasının prefinal eki yoktur; kuvvetli vurgu en son vokale düşer:

"sola dön!, III (dön); "yap!; yapınız!; yapma!; yapsın!, (yap.).

14.8. Vücubî sigasının prefinal eki, $-m \times^2 I \times^4 (y)$ dir. Diğer prefinal eklerde de kullanılır: menfiden sonra; hikâyeden, rivayetten, şarttan, önce gelir: "gîtmeli, gîtmemeli,, (git-); "gitmeliydim; fakat gidemedim,, I + I; "gitmeliymiş; sevmelilerse,, (sev-).

14.9. Prefinal $-m \times^4 \text{ş}$ eki (fiil köklerinden ve menfi prefinal ekinden sonra) ve $-(y) m \times^4 \text{ş}$ (diğer eklerle birlikte) bir modal-zaman kategorisi gösterir, bu rivayet sigası, ekseriya nakil anlamında, doğrudan doğruya şahit olunmayan, yahut açıkça hatırlanmayan olayları anlatmak için kullanılır. Rivayet sigası diğer eklerle birleşirken nakli maziden, istikbalden, menfiden ve başka bir rivayetten* sonra gelir. Şarttan ise hem önce, hem de sonra gelebilir, (fakat prefinal eklerin nisbi sırasında böyle her iki imkânın da bulunmasına pek rastlanmaz): "gitmişmiş,, (git-); "Şika: go'ya gitmişler,, III; "gitmişsem, haberim yok,, [I] + 1 A; "ka:tili bulāmamışlar,, II; "dövmēseymişim ölmeyecekmiş,, [I] + 1.

14. 10. Şart sigasının prefinal ekleri virgöl tonlaması (1.10) kadar kuvvetli vurguları olan $-sx^2$ ile $-(y) sx^2$ dir. $-sx^2$ şekli fiil köklerinden, menfi prefinali $-mx^2$ ekinden sonra kullanılır. $-(y) sx^2$ şekli ise diğer eklerle birlikte kullanılır. Şart sigası, diğer prefinal eklerle birlikte olunca, karakteristik bir şekilde eklerden sonra gelir (meselâ, muzari, hal, istikbal, mazi ve menfiden sonra geldiği gibi); yalnız rivayetten önce gelir (bk. 14.9); maziden de hem önce, hem sonra gelebilir: "yaparsa,, (yap-); "biliyorsa, bilecekse,, (bil-); "dövmēse,, (döv-); "gitsaydı,, bir de, "gittiyse,,

BAHİS 15. FAİL SON EKLERİ VE FAİL YERİNİ TUTAN SON EKLER

Her fiilde şahıs, ya son fail enklitiği yahut fail yerini tutan son ekle gösterilir. Son fail enklitikleri vurgulanmayan son eklerdir: cümlenin son aksanı fail enklitiğinden bir önce gelen son unsurun son

¹ Bu tefriki Norman A. McQuown'a borçluyuz.

* Nakli mazi olsa gerek. (Çevirenler).

vokaline düşer. Fakat fail yerini tutan son eklerse eklendikleri kelimenin bir parçası olarak vurgulanırlar.

Son fail enklitikleri prefinal eklerden sonra gelirler. Bu sebeple bu çeşit fiillerin morfoloji bakımından en küçük yapısı fiil kökü+prefinal ek+son fiil enklitigidir. Son fail enklitiklerinin üç takım çekimi vardır. Bunların bir takımı yalnız emir prefinal eklerinden sonra, diğeri ya şart veya mazi prefinal eklerinden sonra, üçüncü takım ise bütün diğer prefinal eklerden sonra kullanılır.

Fail yerini tutan son eklerle kurulmuş fiiller sintaks bakımından serbest şekiller değildir, çünkü mürekkep cümlelerdeki küçük cümle yapılarında kullanılırlar. Bu çeşit sintaks bakımından bağlı şekillerde çok defa prefinal eki bulunmaz. Bunların morfoloji bakımından en ufak şekli: fiil köküne fail yerini tutan son ekin ilâvesinden ibarettir.

15.1 Genel son fail enklitikleri şunlardır :

	Tekil	Çoğul
1. şahıs	—X ⁴ m	—X ⁴ z
2. şahıs	—s× ⁴ n	s× ⁴ n× ⁴ z

Üçüncü şahıs eki tezat gösteren sıfır değerinde bir ektir. Bu ve diğer çekimlerde (15.2,3) üçüncü şahsın çoğulu —l×² r ile gösterilir; bu ek, son fail enklitiği değildir, hiç bir kümeye girmeyen, yani ne bir fiil ne de isim kümesiyle ilgili olmıyan bir ektir (21.4).

Genel son fail enklitikleri şu prefinal eklerden sonra gelir: muzari, hal, istikbal, menfi, vücuti, rivayet: “biz herkesi üzeriz,, IIA; “şimdi kiminle sevişiyorsun?,, VI; “harp yarın duracak,, IA; “sizde kalmam,, V; “yağmurun altında ıslanmamak için ≠ koşmalısın,, I (bk 4, 9); hayatlarında ilk defa: deniz aşmışlar,, II.

15.2. Şart ve mazi prefinallerinden sonra şu son fail enklitikleri kullanılır:

	Tekil	Çoğul
1. şahıs	-m	-k
2. şahıs	-n	-n× ⁴ z

Üçüncü şahıs tezatlı sıfır değerinde bir enklitikle gösterilir “kasap bıçağını biletti,, IIA; “beni dinlersen, birşey öğrenirsin,, [II] +II; “yarım saat birbirimizle çekiştik,, VI.

15.3 Emir prefinalinden sonra şu fail son enklitikleri kullanılır:

	Tekil	Çoğul
1. şahıs	-× ² y× ⁴ m	-× ² l× ⁴ m
2. şahıs	-(y)× ⁴ n	-(y)× ⁴ n× ⁴ z

İkinci şahıs emirler için burada listesi verilen şekillerden başka, daha kuvvetli bir ikinci şahıs emir şekli vardır ki bunun sayıyla ilgisi yoktur ve sıfır değerinde bir eki vardır. Üçüncü şahıs -s×⁴ n ekiyle gösterilir. “Beni üzme!, II; “şehire gidelim!, III; “burada kalınız!, V

(Çoğul emir ya nezaket icabı tekil yerine kullanılmıştır ya da gerçekten çoğuldur).

15.4. Fail yerini tutan son ek $-(y)ken$ muzari prefinalinden sonra kuvvetli virgül tonunda bir vurguyla kullanılır [1.10]: "muallim ders verirken, sınıfta aşağı yukarı yürür,, [II A]+I.

15.5. Fail yerini tutan son ek $-(y) \times^4 nc \times^2$, fiil kökleriyle gövdelerinden sonra virgül tonunda kuvvetli bir vurguyla kullanılır: "kış gelince yapraklar dökülür,, [IA]+IA; "içim sıkılınca ekseriya bir kitap okurum,, [IA]+II.

15.6. Fail yerini tutan son ek $-(y) \times^2 r \times^2 k$, fiil kökleriyle fiil gövdelerinden sonra virgül tonunda (1.10) kuvvetli bir vurguyla kullanılır (1.10) "pencerenin camını kırarak, dükkâna girdi,, [II] + III, "askerler düşman tel örgüsünü yere sürünerek, geçtiler,, II A + [III].

15.7. Fail yerini tutan son ek $-(y) \times^4 p$, fiil kökleri ve gövdelerinden sonra serbest olarak gelir; $(y) \times^4 p$ ekiyle kurulan fiiller, aşağıdaki yapı sonu fiillerine ait prefinal eklerin gösterdiği kategorilere girebilir: "hırsız elektrikleri yakıp \neq dükkâna rahat rahat soydu,, [II] + II; "lütfen saçınızla oynayıp beni sinirlendirmeyin!, [I] + II.

15.8. Fiil kökleriyle gövdelerinden sonra gelip fail yerini tutan son ek $-(y) \times^2 \times^4$ ile kurulmuş netice bildiren sigalar sintaks bakımından tekrarlanır (12.8) fakat netice bildiren fiil tek başına da gelebilir: "evleneli pısrık bir adamdır,, [I] + I.

BAHİS 16. İSİMLERDEN YAPILAN FİLLER

Kelimeleri isim kümesinden çıkarıp fiil kümesine sokan iki tip ek vardır: (1) bunlar fiil kuran eklerdir ki sadece isimlerden sonra gelirler; (2) bazıları da, yukarda gözden geçirdiğimiz fiil prefinalleriyle fiil son ekleridir. Bu ikinci gurup hem fiillerden (fiil olarak) hem de isimlerden (bu şekilde fiillerden elde edilmiş olabilirler) sonra kullanılırlar.

Bazı fiil kuran ekler şekil ve anlam bakımından fiil gövdesi eklerine benzerler; bunların belki de birbiriyle ilgili ekler olarak gözönünde tutulmaları daha doğru olacaktır: fiil kuran $-\times^2 l$ (16.2) ile gövde eki $-\times^4 l$ (13.1); $-? Et'$ le (16.6) $-X^4 T'i$ (13.5); $-Ar'la$ (16.3) $-X^4 r'yi$ (13.4) karşılaştırınız; $-d X^4 r$ fiil gövdesi eki olarak prefinallerle son eklerden önce gelir (13.4), fakat fiil kuran ekler gibi kendilerinden sonra prefinaler ve son ekler gelmez (16.5).

Sonlarına ekler getirilerek (16.1-10) ve başka kelimelerle birleştirilerek (16.11,12) isimlerden fiiller kurulur.

16.1. Bir çok isimler sonlarına fiil kuran $-l X^2$ eki getirilerek fiil gövdeleri haline gelebilirler. Ancak bazı isimler $-l X^2$ den sonra meçhul fiil gövdesi eki $-X^4 n$ (13.2) yahut müşareket gövdesi eki $-X^4 \text{ş}$ (13.3) olabilirler (ki böylece sırayla $-l X^2 n$ ve $-l X^2 \text{ş}$ ekleri meydana gelir). "süsle-, (süs); "heveslen-, (heves); "birleş-, (bir): "ablam küçük kızını süsledi,, II A; "çok süsü hiç sevmem,, II; „kızı

atın üzerinde görünce, heveslendim,, [II] + I; "çok heves ba:zan insanı fena: yollara saptırır,, II DA; "karı koca birleştiler,, I A.

16.2. Bazı tek tük isimlere de fiil kuran $-X^2$ I yahut $-X^2$ l'den sonra da faktitif eki $-X^4$ T eklenebilir. (böylece $-X^2$ lt eki meydana gelir). "düzelt-, düzelt,, (düz) "bu yol düzeldi,, I A; "kravatını düzelt!, II.

16.3. Fiil kuran -Ar eki de, anlaşılan, ancak tek tük isimlere eklenebiliyor. "Yaşar-, (yaş); "sarar-, (sarı): "annemi görünce, gözlerim yaşardı,, [II] + I A; yüzü sarardı,, I A; "sarı gül hoşuma gider,, III A.

16.4. Fiil kuran -A da seyrek olarak kullanılır "kana-, (kan): bur-num kanayacak,, I A; "burnumdan kan akıyor,, I A.

16.5. Fiil kuran ekler arasında bu işe yarayan $-d X^4$ r enklitiğidir; bu ek serbestçe sıfır değerinde bir ekin yerine kullanılabilir, mâ-nada da bir ayrılık olmaz $-d X^4$ r ekiyle başka hiç bir fiil eki birleşmez.

16.5.1. *Nominativus* halindeki isimlerden sonra sıfır değerinde bir ek veya $-d X^4$ r eki: "o adam arkadaşımıdır,, IA; "Arkadaşım bir adamdır,, IA; "öpülmek çok hoş bir şey,, IA.

16.5.2 *Genitivus* kuruluşunda üçüncü şahıs kelimesinden sonra (5,1,2); "bugün seçim günü,, IA; "Bay Conz yüz metre koşucusudur,, IA.

16.5.3 *Genitivus* halindeki isimden sonra gelirse neticede meydana gelen fiil, yapı sonu fiildir ve bu yüzden arkasından üçüncü şahıs kelimesi almaz "Ahmedin,, I; "Zafer muzafferindir,, IA.

16.5.4 *Lokativus* halindeki kelimelerden sonra: "aptesha:ne nerede?, IA; "Havuzda talebeler yüzmektedir,, IA.

16.5.5 *Dativus* halindeki kelimelerden sonra: "hepinizin sıhhatine,, I; tükürük hokkasına tükürsenize?, III. (Tükürsenize, müştak bir kelimedir; sıfır değerinde bir ekle fiil haline getirilmiştir.)

16.6. Pek çok isimler de sonlarına yardımcı fiil -? Et* getirilmek suretiyle fiil olabilirler. Bazı hallerde -? Et ekinden önce genel bir vasıf ve özellik gösteren isim ekleri gelebilir. (18.7.12). "gevezeliket-, (geveze); "seyyahatet-, (seyyah, seyyahat) "niyet et-, (niyet); "affet-, (affen); "rica?et-, (rica)="nefretet-, (nefret): "kalemi aşırmağa niyet ettim,, III (II); "lütfen beni affedersiniz,, II; "affımı rica?ederim,, II; "o köpekten nefretederim,, IV.

16.7. İsim şeklindeki fiillerden sonra prefinal mâzi $-(y)d X^4$ eki (14.4): "arkadaşımdı,, I; "ben hocaydım,, IA.

16.8 İsim şeklindeki fiillerden sonra prefinal şart $-(y)s X^2$ (14.10) eki: "kolaysa,, (kolay): "ölmek kolāysa yaşamak neden bukadar zor?, [IA]+IA.

16.9. İsim şeklindeki fiillerden sonra gelen ve fail yerini tutan son ek $-(y)KEn$ (15.4): "Türkiyedeyken, üç adım atlardım,, [I]+I.

[*] Bunun bir başka şekli -Et olabilir; yalnız bunun küçük dil patlayıcısı yoktur (1.6).

16.10. İsimlerden sonra kullanılınca genel son fail enklitikleri (15.1) fiil kurmağa yararlar; mamafih birinci şahıs ekleri, vokalle biten isimlerden sonra gelince aralarına yarı vokal -y- girer: $[-(y) \times^4 m, -(y) \times^4 z]$; fakat bu -y- menfi prefinallerden ve vokalle biten fiil köklerinden sonra (15.1) kullanılmaz: "din kardeşiyiz,, I; "çok güzel bir çocuksun,, I; "komşuyuz,, I.

16.11. Kendinden önce gelen isimlerle birleşen yardımcı fiil ol-sintaks bakımından bir bütün meydana getirir; bütünün parçaları yazılırken birbirinden tire ile ayrılırlar: "bahtiyar-oldum,, cümleinin asıl tahlilinde ol-'un fiile hâkim bir predikat tamamlayıcısı olduğu meydana çıkar; bu birleşmede ilk kelime her zaman bir predikat tümlecidir (3.23). Fakat ortaya çıkan terkinin kendisi bir bütün olarak kendinden önce gelen ismin halini tayin edebileceği için sintaks bakımından da başlı başına bir bütündür: "abone ol-,, [dativus alır] (abone): "bu haftalık mecmuaya abone-oldu,, III.

Birleştirici bir fiil olan ol, biraz da genel olarak vasıf ifade eden kelimelerle birleşir; böylelikle çok defa fiil kuran —?Et ekiyle yapılmış fiillere benzer şekiller ortaya çıkar (16.6). Mamafih ol- sadece birleştirici fiil olarak kullanılmaz; o sintaks bakımından serbest bir şekilde de bulunur: "ne olürsa olsun I,, [IA]+[I] "iştahım olmalı,, IA.

16. 12. Birleştirici bil- fiili kendinden önce gelen *dativus* halindeki müştak bir kelimeyle birleşir: "koşa-bilecek,,. *Dativus* halindeki kelimeyle birleşen bil-fiili her zaman fiil köküne veya gövdesine doğrudan doğruya *dativus* eki getirilen bir fiille birleşir (krş. 12.5). Asıl tahlilde bil- fiilinin *dativus* halinde bir kelimeyle birleşebildiği; fakat birleşmede sintaks bakımından bir bütün olarak, cümlede kendinden önce gelen kelimenin halini tayin ettiği meydana çıkar. "Ka: nun da: hilinde ≠ istediğin reza: leti yapabilisin,, II.

Bil-fiili hem birleştirici hem de sintaks bakımından serbest bir fiil olarak kullanılır. Serbest fiil olarak kullanılınca *akkusativus* alır: "para saklamasını bilmez,, II.

BAHİS 17. FİLLERDEN YAPILAN İSİMLER

Kelimeleri fiil kümesinden çıkarıp isim kümesine sokan iki grup ek vardır: (1) sadece fiillerden sonra kullanılan on iki tane isim kuran ek; (2) aşağıda incelenen isim prefinalleri, isim hallerine ait eklerden (18. 7; 19. 1; 10) her biri. Bu ikinci grup ekler hem aslında isim olan kelimelerden (ki bunlar gene isim olarak kahrılar) hem de fiillerden sonra (bunlar da böylece müştak isim olurlar) kullanılırlar.

Bir isim, ister isim kuran eklerle, ister isim ekleriyle yapılsın, elde edilen kelime ya fiilden yapılma bir isim yahut ikinci derecede bir isim işini görür. Fiilden yapılma kelimelerden [mastarlardan] önce gelen isimler, esas olan fiil kendine tabi ismin ne halde olmasını gerektiriyorsa o halde olur; mastarın veyahut fiilden yapılma ismin idare

edildiği parantez yapı işaretleriyle gösterilir. İkinci derecedeki isimler asıl isimleri idare etmez; mânâ bakımından da asıl fiile mastarlardan daha az benzerler: “yemek yemek istiyorum,, II (II). Morfoloji bakımından birbirinin aynı olan “yemek yemek,, çiftinden birinci “yemek,, *akkusativus* halinde ikinci derecede bir isimdir, bu ismin hali bir fiil ismi [matar] olan, bu yüzden de bir mef’ül alabilen ikinci “yemek,, e tabidir; bu, matar olan “yemek,, de *akkusativus* halindedir ve yapı sonu fiili “istiyorum,, a bağlıdır.

17.1. Fiil köklerinden oldukça küçük bir gurup, sadece $-(y) \times^4$ ekinin getirilmesiyle müştak kelimeler haline gelebilir, mamafih bu ek isim son eki $-c \times^4$ (18.5.1) ile birlikte $-(y) \times^4 c \times^4$ ekini meydana getirerek bir çok fiil kökleriyle gövdelerine eklenir.

17.1.1. İsim kuran $-(y) \times^4$ ün eklenmesi özel mânaları olan ve daha çok mânâca asıl fiile benzeyen isimler meydana getirir. “Dolu,, (dol-); “çatı,, (çat-); “koku,, (kok-); “bileyi, bileyi taşı,, (Bile-): “dün gece ben uyurken, müthiş bir dolu yağmış,, [IA] + IA; “karlar eriyince; sokaklar \neq ba: zen süyla dolar,, [IA] + I A; “banyodan çıkınca, vücu: düne bir çok kokular sürer,, [IV] + II D; “bu çiçek güzel kokuyor,, I A.

17.1.2. $-(y) \times^4 c \times^4$ ün eklenmesiyle fail kelimeler meydana gelir. “Bileyici,, (bile-); “örücü,, (ör-); “düzeltici,, (düzelt-, düzel-): “bileyici giderken, bizim bıçakları geri vermeği unuttu,, [IA]+III (II); “yatak düzeltici kadın \neq bu gün neden gelmedi?, IA.

17.2. Büyük bir fiil ve gövdesi gurubu $-\times^4 k$ ’ın eklenmesiyle müştak isimler haline gelirler “delik,, (del-); “açık,, (aç-); “çarpık,, (çarp-); “parlak,, (parla-); “yenik,, (yen-, ye-): “çarpık bacaklı bir adam gördüm II; “otomobilim çocuğa çarptı,, III; “kalemin yenik ucunu kesdim,, II; “bu yemek yemez,, IA.

17.3. $-d \times^4 k$ ’ın eklenmesiyle her fiil kökü ve gövdesi müştak kelime haline gelir. “koştuk,, (koş-); “dedik,, (de-): “ben biraz koştuktan sonra, yorulurum,, [IVA]+I; “ahk çocuk \neq ne dediğimi bir türlü anlıyamadı,, IIA.

17.4. Pek az sayıda fiil kökü gurubuna isim kuran $-g \times^4$ eki getirilebilir. “örgü,, (ör-); “benim annem çok güzel örgü örer,, IIA.

17.5. İsim kuran $-\times^4 m$ eki de az sayıda fiil köküyle fiil gövdesine gelebilir. Elde edilen ismin arasına özel bir mânası olur, “seçim,, (seç); “koşum,, (koş); “yem,, (ye-): “mebuslar \neq seçime çok ehemmiyet verirler,, II DA; “insanlar yem yemezler,, IIA.

17.6. Matar isimleri, fiil kökleriyle gövdelerine, arasına da menfi prefinali bulunan fiillere isim kuran nisbî $-m \times^2$ veya gene isim kuran mutlak $-m \times^2 k$ ekinin getirilmesiyle kurulur (14.6.). Matar isminin mânası bazı nadir hallerde özelleşir: “basma,, (bas-); “yemek,, (ye-).

Böylece elde edilen mutlak ve nisbî matar isimlerinin her ikisi de çeşitli isim hallerine girebilirler. Nisbî matar, mutlak mastardan ziyade

Genitivus terkiibine girebilir; mutlak mastar da nisbî mastardan ziyade fail işini görebilir. Endosantrik cümlelerde, nisbî mastar, baş kelimededen önce sıfat [attribute] olarak kullanılır; mutlak mastar ise "için,, gibi hususî bazı baş kelimelerden önce gelir (4.9).

Nisbî mastar ismi mülkiyet ekleri alır (19.1) mutlak mastar ise almaz.

17. 6. 1. Mastar isimleri genitivus kuruluşunda hem genitivus olarak hem de muzaf halinde üçüncü şahıs kelimesi olarak kullanılırlar. "kullanma,, (kullan-): "kullanma vergisi bu sene çok ağır-olacak,, IA; "bu ödanın kaplamasını cilâladı,, II.

17. 6. 2. Mastar isimleri çeşitli hallerde kullanılabilirler. Mastarın, fiilden gelme isim [fiillik] görevi, fail halinde iken açıkça görülür, çünkü fail olan mastardan önce daima kendisine bağlı bir isim bulunur. "kaldırmak,, (kaldır-); "binmek,, (bin-); "kaçmak,, (kaç-): "bu yükü kaldırmak çok güçtür,, IA (II); "ata binmek çok güzel ıspordur,, IA (III); "fena: birşeyden kaçmakla kurtulamâzsınız,, I.

17.6.3. Endosantrik cümlelerde mastar isimleri sıfat olarak kullanılır. (4.4'e de bk.). "çalışma,, (çalış-): "çalışma odamda dün gece oturdum,, I.

17.6.4 Mutlakmastara değil de nisbî mastara, mülkiyet gösteren isim son ekleri getirilebilir. "gitme,, (git-): "gitmem lâzım,, IA.

17.7. İsim kuran $-g \times 4n$ eki, az sayıda bazı fiil köklerine $-g \times 2n$ eki de gene az sayıda bazı fiil gövdelerine eklenebilir. "Uygun,, (uy-); "konuşkan,, (konuş-): "ayağıma uygun bir ayakkabı bulamadım,, II D; (siz \neq eskiden çok konuşkan bir adamdınız) IA.

17.8 İsim kuran $-(y) \times 2n$ eki serbestçe fiil köklerine, fiil gövdelerine hattâ menfî prefinalleri bulunan fiillere eklenebilir (14.6). Böylelikle elde edilen isim, ikinci derecede bir isim veya fail mevkiinde bir fiil ismi işini görebilir. "Uyuyan,, (uyu-); "yontan,, (yont-): "uyuyan köpeğin kuyruğuna basma!, III; "kalemimi yontan çocuk çok zeki: bir talebedir,, IA (II).

17.9. İsim kuran $-\times 4nt \times 4$ eki bazı fiil köklerinden sonra kullanılır. Böylelikle yapılan isim fiil isminden ziyade, ikinci derecede bir isim olarak görevlendir ve özel bir manası vardır. "Kırıntı,, (kır-); "gezinti,, (gez-); "kuruntu,, (kur-); "akıntı,, (ak): "bu günlerde içimde bir kuruntu var,, IA.

17. 10. İsim kuran $-Ç$ ve $gAç$ ekleri, serbest veya ayrılmaz meçhul $-\times 4n$ (13.2.) eki ile kurulmuş bazı fiil gövdelerine ilâve edilebilir. Elde edilen isimler ikinci derecede isimlerdir. $-gAç$ ile kurulan isimlerin nadir olduğu görülüyor. "Utangaç, utanç,, (utan-); "patlangaç,, (patlan-, patla-); "sevinç,, (sevin-, sev-); "kazanç,, (kazan-); "inanç,, (inan); "güvenç,, (güven-): "benim \neq kardeşimde çok güvencim var,, IA.

17. 11. İsim kuran $-mUr$ eki, misallerimiz arasında sadece yağ—fiil kökünden sonra görülüyor. "Yağmur,, gibi, "bū-gün yağmur yağıyor,, IA.

17.12. İsim kuran —dA eki: misallerimiz arasında sadece "sev-, fiil kökünden sonra görülür: "sevda:", gibi (-l×⁴ için bk 18.8). "sevda:lı profesör ≠ bu-gün gene gözlüklerini evde unuttu,, II A.

17.13. Bu bölümde (17.1-12) incelenen, isim kuran eklerden başka, muayyen şekillerdeki fiillere eklenebilen isimlere bağlı tek tük bazı ekler daha vardır. Böyle vaziyetlerde, isim ekleri, isim yapma eklerinin işini görürler.

17.13.1. Fiil kökleriyle fiil gövdelerinden sonra dativus eki (10) müştak bir isim meydana getirebilir (bk. 12.5 ve 16.12).

17.13.2. İstikbâl eki almış bulunan (14.3) al- fiiline, prefinal isim eki —l×⁴'nın (18.8) getirilmesi müştak bir ismin kurulmasına yarar (14.3) "krş. alacak ve alacaklı,,.

17.13.3. İstikbâl veya şart sıgalarının prefinal eklerine (14.3, 10) ilâve edilmiş mülkiyet gösteren isim ekleri (19.1) hakiki müştak isimlerin meydana gelmesine yarar: mülkiyet gösteren bu isimler hep *Dativus* halinde bulunurlar ve fiil kuran sıfır değerindeki ekle kurulmuş olurlar. "İçki içeceğine ≠ ailene bir-az para göndersene?,, [II]+II D.

Burada mâna özelleşmiştir. "Göndersene,, tipinde hep ikinci şahıs ekleri görülür. İstikbâl dativus tipinde mülkiyet eklerinin çekimine girer bütün şahıslar bulunabilir (19.1).

17.13.4. -×⁴n (13.2) ekiyle kurulmuş fiil gövdelerine ilâve edilen isim prefinali -c×⁴ (18.5) eki de isim yapmaya yarar. "düşünce,, (düşün-); "eğlence, eğlence yeri,, (eğlen-).

BAHİS 18. PREFİNAL İSİM EKLERİ

Prefinaler gurubundaki isim eklerine bu adın verilmesi (a) her zaman isimlere eklenmesinden ve (b) mülkiyet ifade eden şahıs eklerinden önce gelmelerindedir. Başka hiçbir guruptaki eklerin böyle yerlerine göre kazandıkları [positional] vasıfları yoktur; bazı isim kuran ekler mülkiyet ifade eden şahıs eklerinden önce gelebilirler (fakat onlar isimlere değil, fiillere eklenirler); isim hali ekleri de isimlere gelirler (fakat mülkiyet eklerinden önce gelmezler). Mülkiyet eklerini de içine olan isim sonu ekleri için bk. bahis 19.

18.1. İsim prefinali—van bizim misallerimizde "bahçe,, den sonra görülür; "şadır,, dan sonraki belki ayrılmaz bir ektir: "Bahçevan, şadırvan,,.

18.2. — dAr isim prefinali az sayıda bazı aslı isimlere eklenir: "defterdar,, (defter) "veznedar,, (vezne); "dindar,, (din).

18.3. — KÂ:r isim prefinali de az sayıda bazı aslı isimlere eklenir. Mâna bakımından hem—dAr (18.2) hem de —KÂ:r sıfat ve faillik işini gören isimler kurabilirler. "Heveskâ:r,, (heves); "işvekâ:r,, (işve); işvekâ:r nazarla ≠ erkekleri kendine cezbedti,, II D.

18.4. — bAz isim prefinali az sayıda bazı aslı isimlere eklenir. Elde edilen kelime daima faillik ifade eder. "Kumarbaz,, (kumar); "şahbaz,, (şah)

18. 5. — $C \times^4$ ve $-C \times^2$ isim prefinaleri hem asıl hem de ikinci derecedeki müştak isimlere eklenir. $-C \times^2$ den önceki vokal kuvvetle burgulanır. (1. 10).

18. 5.1.— $C \times^4$ isim prefinali pek çok asıl isme ve $-(y) \times^4$ le kurulmuş bütün ikinci derece isimlere eklenir. (17. 1). Her iki halde de elde edilen kelime faillik ifade eder. "Tütüncü,, (tütün); "arabacı,, (araba); "kapıcı,, (kapı).

18. 5. 2. — $C \times^2$ isim prefinali millet adlarına eklenerek milletin dilinin adı meydana getirilir; diğer asıl isimlerle $-d \times^2$ k (17. 3) le kurulmuş ikinci derece isimlere eklenince asıl isme genel bir benzerlik ifade eden isimler meydana gelir. "İngilizce,, (İngiliz); "Türkçe,, (Türk); "kadınca,, (kadın); "gittikçe,, (git-); "oldukça,, (ol-).

18. 6. — $C \times^4$ k isim prefinali bir çok asıl isme $C \times^2$ k eki ise az sayıda ikinci derece bazı isimlere eklenir. Eklendiği kelimenin mânasını küçültür; araya da mâna şiddetlenir veya özelleşir. "Evcik,, (Ev); "oyuncak,, (oyun, oyna-); "kısacık,, (kısa); "Ahmetcik,, (Ahmet); "örümcek,, (örüm, ör-).

18. 7. — $l \times^4$ k isim prefinali, asıl isimlere eklenir; bazan da diğer grefinalerden sonra gelir. Böylece elde edilen isim, asıl isimden bazan daha genel, bazan da daha özel bir mâna ifade eder. "Dostluk,, (dost); "gecelik,, (gece); "yorgunluk,, (yorgun, yor-); "ahlâksızlık,, (ahlâksız, ahlâk).

18. 8. — $l \times^4$ isim prefinali bir çok asıl isimlerle bazı tek tük ikinci derece isimlere eklenir. Yer ismine eklenince elde edilen kelime oranın yerlisi mânasına gelir; başka isimlere eklenince elde edilen kelimenin ekseriya sıfat, bazan da özel bir mânası vardır. "Yerli,, (yer); "Filistinli,, (Filistin); "evli,, (ev); "sevimli,, (sevim, sev-); "buzlu,, (buz).

18. 9. — $S \times^4 z$ isim prefinali, bizim misallerimizde sadece asıl isimlerden sonra görülüyor. Bununla beraber $-s \times^4 z$ le kurulmuş isimler fiil kuran eklerden önce gelebilirler, meselâ : "ahlâk-sızlaş-,, (ahlâk, ahlâksız) da olduğu gibi $-s \times^4 z$ prefinali bir şeyin yokluğunu yahut eksikliğini ifade eder bazen de değişik bir mâna verir. "kafasız,, (kafa); "başsız,, (baş); "aşksız hayat \neq tuzsuz yemeğe benzer,, III A.

18. 10. — E isim prefinali tek tük bazı asıl isimlere eklenir de dışılık ifade eder. Bununla tezdad teşkil eden isimler erkek isimleri değildir; öteki Türkçe isimler gibi cins ifade etmezler. "Müdüre,, (Müdür); "kâ-tibe,, (kâtip). Mamafih "zevce,, nin aksi olan "zevç,, kelimesi cinsiz olmaktan ziyade erkek cinsi ifade eder.

18. 11. — $\times^4 z$ isim prefinali asıl sayı isimlerine eklenince, sayının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu anlatır. "İkiz,, (iki); "üçüz,, (üç).

18. 12. — T ile biten bir isim prefinal eki de asıl isimlere eklenir; böylece elde edilen kelimenin mânası asıl isim mânasından daha umumdur. —T den önce gelen vokaller çeşit çeşittir; ek olan isme bağlıdırlar (bu isimde de vokal değişmesi ve metatezis olabilir): "esaret,,

(esir); "mes?udiyet,, (mes?ut) "ihracat,, (hariç); "neba:ta:t,, (nebat); "hayvanat,, (hayvan).

18.13 — $\times^2r \times^4$ isim prefinali, mekânda izafî bir yer ifade eden bazı tek tük kelimelere ya serbest yahut ayrılmaz bir şekilde eklenir. "İçeri,, (üçüncü şahıs lokativus ekleriyle kurulan "içinde,, gibi kelimelerle karşılaştırın); "dışarı,, (dışarımdan ve dışarımdan gibi birinci şahıs lokativus ekiyle kurulmuş kelimelerle karşılaştırın); "yukarı,, "geri,,.

18.14. — \times^4stAn isim prefinali millet adlarına yahut görünüşü belirli bazı yer isimlerine eklenir; ortaya çıkan kelime genel olarak yer ismi tipindedir. "Macaristan,, (Macar); "Türküstan,, (Türk); "Dağıstan,, (Dağ); "kabristan,, (kabir); "gülüstan,, (gül).

18.15. İsim prefinali —iyE kısmen kendinden önceki eke paraleldir. "Türkiye,, (Türk).

18.16. İsim prefinali —A:mE (imlâya uygun talâffuza göre —hA:nE) ya aslına uygun ya da özelleşmiş anlamda, içinde bir şey bulunan bir yer ismi gösterilen asıl isimlere eklenir "kütüpha:ne, kütüpa:ne,, (kitap); "şaira:ne,, (şair).

18.17. — $\times^4lt \times^4$ taklidi [onomatopieik] kelimelere eklenir. Bunlara serbest çift kelimeler halinde rastlanır. "Mır mır söylenme!,,; kelime tek başına oldumu — $\times^4lt \times^4$ eki eklenir. "mırıltı; gürültü; hırıltı; zırıltı gibi,,.

BAHİS 19. İSİM SON EKLERİ

İsim son ekleri iki guruba ayrılmıştır (a) mülkiyet zamirleri serisine giren ekler; (b) mülkiyet zamirleriyle birlikte, ismi tamamlayan ekler olarak kullanılıp da hiçbir zaman mülkiyet ifade etmeyen ekler. Bütün isim ekleri, eklendikleri izafî yerlerine göre üç büyük guruba ayrılırlar: (a) bir önceki bahiste gördüğümüz isim prefinalleri; (b) bu bahisteki isim son ekleri; (c) isim prefinalleri, yani isim son eklerinden sonra gelen ekler. İsim postfinalleri ismin halini göstermek için kullanılırlar: Bunlar morfoloji ve sintaks bakımından bundan önce de şu numarolu bahislerde incelenmişlerdir: 4 (nominativus hali), 5 (genitivus kuruluşu), 6 (akkusativus hali), 7 (bağlama hali), 8 (lokativus hali), 9 (ablativus hali), 10 (dativus hali).

Bütün mülkiyet zamiri son ekleri, ve tek tük bazı isim son ekleri (19.5, 9, 10) isimleri halini gösteren postfinal eklerden önce gelebilirler.

19. 1. Mülkiyet zamir ekleri şunlardır:

	Tekil	Çoğul
1. Şahıs	— \times^4m	— $\times^4m \times^4z$
2. Şahıs	— \times^4n	— $\times^4n \times^4z$

Üçüncü şahıs —(s) \times^4 le gösterilir. İsimlerin çoğulluğu mülkiyet zamir ekiyle değil de hiçbir guruba girmiyen — $l \times^2r$ (bahis 21) ekiyle gösterilir. Üçüncü şahıs —(s) \times^4 eki çoğul bir isme eklenince üç mânaya

gelmesi mümkündür: (a) malik olan, tekil üçüncü şahısla, çoğul isim; (b) malik olan çoğul üçüncü şahısla, tekil isim; (c) malik olan çoğul üçüncü şahısla, çoğul isim: meselâ "evleri,, (a) "onun evleri,, (b) "onların evi (c) "onların evleri,,. Çoğul isme birinci ve ikinci şahıs mülkiyet zamirleri eklenince böyle anlam karışıklığı olmaz: "evlerim; evlerimiz; evlerin, evin,,.

19. 2. İsim sonunda —İ: bazı aslî isimlere eklenir; elde edilen kelime mânâ bakımından hem özelleşmiş hem de sıfat mânası almıştır: "asri:, (asır); "hayvani:, (hayvan); "ka: nuni:, (kanun).

19. 3. İsim sonu —? En eki, bazı aslî isimlere eklenerek âlet isimleri yapılır. Elde edilen kelime, sintaks bakımından söz açan bir isim (4.8) veya başında yapı sonu fiili bulunan endosantrik bir cümlede sıfat olarak kullanılır (4.4); "kazâ?en,, "terçihen,, (fiil kuran ekle karşılaştırın, tercihet-): "mükemmelen,, (mükemmel); "kaza?en ≠ üstüme mürekkep akıtarak, pantolonum lekелendi,, [III A]+IA; "tercihen ≠ onu kabul edeceğim,, II; "o yaptığı her işi mükemmelen yapar,, IIA.

19. 4. İsim sonu — $\times^4 m s \times^4$ ve — $\times^4 m t r$ Ak ekleri arasında göze çarpan bir ayrılık yoktur; bunlar aslî isimlere, çok kere aynı isme, eklenirler, bir vasfı biraz yahut da ek alan kelimenin hakikî mânasının birazını ifade ederler. "Kırmızısmsı, kırmızımtırak,, (kırmızı); "acımtırak,, (acı): "bu kırmızısmsı kıravatı ≠ nereden aldınız?, II; "yapraklar sonbaharda ≠ kırmızımtırak bir renk alırlar,, II A; "ağzımda acımtırak bir tat var,, IA.

19.5. — $r \times^2$ isim son eki az sayıda bazı yön gösteren kelimelere eklenir. — $r \times^2$ kelime sonunda ancak isim hali eklerinden önce geldiği için yardımcı isim sonu eki sayılabilir (14.5 ile karşılaştırın). "Burada,, (bu); "nereye,, (ne); "oradan,, (o): "gazeteci çocuk ≠ bu akşam nerede kaldı,, V A.

19.6. —(ş) $\times^2 r$ isim son eki sayılara eklenerek bu sayıda bir sıra fikri ifade edilir. Bu eki alan sayı kelimesi tekrarlanır: "birer birer,, (bir); "ikişer ikişer,, (iki); "üçer üçer,, (üç): "o adam şapkaları ≠ birer birer kaşpladı,, II A.

19.7. —(y) $\times^4 n$ ile —l $\times^2 y \times^4 n$ isim sonu ekleri mevsim adlarıyla günün birer vaktini gösteren isimlerden sonra gelirler ve sıra ile ismin ifade ettiği zamanın ne kadar sürdüğünü belirtirler: "kışın,, (kış); "yazın,, (yaz); "sabahleyin,, (sabah); "geceleyin,, (gece): "kışın havalar çok soğuyunca, kulaklık takarım,, [IA] + II.

19.8. —m $\times^4 ş$ ve s $\times^2 n$ isim sonu ekleri bazı sayılara eklenir, ve elde edilen kelime ek alan sayının on mislini gösterir, (bu arada asıl sayının son vokali veya vokal konsonu hafzedilir). "altmış,, (altı); "yetmiş,, (yedi); "seksen,, (sekiz); "doksan,, (dokuz). Diğer sayılarla on misilleri arasında böyle bir münasebet yoktur; "iki 2, yirmi 20; üç 3, otuz 30; dört 4, kırk 40; beş 5, elli 50; on 10, yüz 100, bin 1000.

19.9. $-\times^4$ ne \times^4 isim son eki sayılara eklenerek rütbe sayıları meydana getirilir "birinci,, (bir); "ikinci,, (iki).

19.10 Bazen fiilden yapılma ekler, aslı isimlerin mahdut guruplarından sonra isim son ekleri olarak kullanılır. "ertesi,, kelimesinden yapılan -rtEsi eki bir misal olarak verilebilir: "cumartesi,, (cuma); "pazartesi,, (pazar).

BAHİS 20. FİİL İSİM HOMONİMLERİ [EŞSESLERİ]

Bir fiil kökünün, bir fiil gövdesinin veya bir prefinal ekle kurulmuş bir fiilin bir isimle şekil bakımından aynı olduğuna, mâna bakımından da benzediğine göre, fiil isim homonimleri üç kümeye ayrılırlar. Homonim şekiller, morfoloji ve sintaks bakımından hem isim hem de fiil olarak göz önünde tutulmuşlardır.

Fiil kökü gibi görünen az sayıda bazı kelimeler görünüşte aslı isim gibi duran kelimelerle homonimdirler. Böyle kelimelere muhtelit kökler denir.

Müşareket ekiyle kurulmuş bir çok fiil gövdeleri (13.3) görünüşte aslı isim gibi duran bir takım kelimelerle homonimdirler. Böyle kelimelere muhtelif gövdeler denir.

Bazı prefinal eklerle kurulmuş fiiller de aslı isim gibi duran bir takım kelimelerle homonimdirler. Böyle kelimelere girift muhtelit kökler denir.

20.1. Muhtelit köklerin şekli, fiil köküyle aslı isimlerinkinin aynıdır; menfi ekten önceki vokal vurgulanmaz. Aslı isim işini gören muhtelit kök: "boya, boyam, boyacı,, (18.5). Muhtelit kök "boya,, fiil kökü işini görür: "boyarım, boyayacak,,.

Misallerimiz arasındaki diğer muhtelit kökler şunlardır:

"bağır, düz, ekşi, geç, kuru, koca, sakın,,.

İsim olarak: "bağır—göğüs—bağrım,, fiil olarak: "bağırmaz,,.

İsim olarak: "düz,,; fiil olarak: "düzüyor,,.

İsim olarak: "ekşi,,; fiil olarak: "ekşimez,,.

İsim olarak: "geç,,; fiil olarak: "geçiyor,,.

İsim olarak: "kuru,,; fiil olarak: "kurumaz,,.

İsim olarak: "koca, kocam,,; fiil olarak: "kocamaz,,.

İsim olarak: "sakın,,; fiil olarak: "sakınıyor,,.

20.2. Muhtelit gövdelerin şekli fiil gövdeleriyle, aslı isimlerin aynıdır.

İsim olarak: "dikiş, dikiş makinesi,,; fiil olarak "dikişecekler,, —bir arada dikiş dikecekler—. Aşağıdaki cümlelerde: "güreşte,, lokativus eki olan bir isimdir; "güreşir,, de muzari eki olmuş bir fiildir: "Ali güreşte hér-kezi yener,, II A; "Bay Conz her gece \neq Türkçe dersiyle güreşir,,.VI A

20.3. Girift muhtelit köklerin şekli hem isimlerin hem de aşağıdaki prefinal eklerle kurulmuş fiillerin aynıdır: muzari [14.1), istikbâl (14.3), menfi (14.6) ve rivayet (14.9).

Girift muhtelif kök "keser,, (14.1) isim olarak: "keserin yenidir,,; fiil olarak: "her sabah ne için odun kesersin?,,.

Girift muhtelit kök gelecek (14.3) aşağıdaki andosantrik cümlede "haftadan,, önce bir isim olarak ve cümlenin sonunda da yapı sonu fiili olarak kullanılmıştır: "gelecek hafta \neq eve gelecek,, III.

"Yaramaz,, a (14.6) paralel bazı tek tük girift muhtelit kökler de vardır: bunlar serbest olarak fiil işi görebilirlerse de morfoloji bakımından isim olarak kayıtlanmıştır: "yaramaz,, fiil olarak: "yaramaz,,.

Girift muhtelit kök "okumuş,, (14.9) fiil olarak: "çok okumuşlar,, I; isim olarak: "sen \neq ilk bakışta okumuş bir adama benziyorsun; fakat görünüşe aldanmışım,, III A + III.

BAHİS 21. SINIFLANDIRILMAMIŞ EKLER

Türkçede söz iki kısma ayrılır veya iki kelime sınıfı vardır: fiiller ve isimler. Ekler, bu iki kelime sınıfına göre aşağıki guruplara ayrılırlar: (a) fiil kalan fiil ve fiil kuran 13 üncü bahisteki ekler (gövde ekleri), 14 üncü bahiste (prefinaller), 15 de (son ekler), 16 da (fiil kuranlar); (b) isim kalan isim ve 17 inci bahiste görülen isim kuran ekler (isim kuranlar), 18 inci bahiste (prefinaller), 19 da (son ekler), 4-10 (isim hali gösteren postfinaler); (c) sınıflanmamış ekler.

Bu son guruptaki ekler (bütün diğer türkçe eklerin tam tersine) ne fiil, ne fiil kuran ekler, ne isim, ne de isim kuran eklerdir: sınıflanmayan ekler, serbest olarak gerek isimlere gerek fiillere eklenebilmeleri bakımından isim ve fiil sınıflarındaki kelimelerden ayrıldılar. İsme eklendiklerinde isim, isim olarak, fiile eklendiklerinde fiil, fiil olarak kalır.

21.1. Sınıflanmayan $-d \times^2$ eki isimlere bağlanınca "dahi,, mânasına gelir; mudil veya tertipli cümlelerde fiillere eklenince hem tezat hem de ilâve mânası verir. ($-d \times^2$ eki, sadece mudil veya tertipli cümlelerin esas yapılarında görülür; fiillere eklenince $-d \times^2$ vurgusuz bir ektir): "bén de bunu bilmiyordum,, II A; "év de büyüktür,, I A; "on sene mektebe gittin de, bir türlü yontulamadın,, III + I; "sevip de sevilmemektense, sevilme daha iyidir,, [I] + [I] + A; "boğul da kurtulayım I,, I + I.

21.2. Sınıflanmayan $-kl$ eki bağlandığı isimlerden ve fiillerden sonraki kelimeyi vasıflandırır: "bardaktaki hoşuma gider,, III A.

$-kl$ bütün isim hali eklerinden ve isim gösteren postfinalerden sonra gelirse bu eki alan kelime başka isim hallerine bir gövde işi görebilir. Bununla beraber, fiillere eklendi mi-ki her zaman kelimenin sonunda gelir ve $-kl$ den önceki vokal kuvvetle vurgulanır. Sözü nakleden bir fiil, genel ola-

rak, nakledilen sözlerden sonra gelirse ve böyle bir fiile -kl eklenmişse o zaman bu fiil başa geçebilir. "Elma ağacındaki bütün elmaları yere düşürdüm,, II D; "karşıdaki kız sana bakıyor,, III A; "ortadakini görüyorum,, II; "hoca demiş ki derhal geri geleceğim,, I A + I; "bu-gün eve gitmedim ki,, III.

21. 3. Sınıflanmıyan — $m \times^4$ eki fiillere eklenince bütün eümleye soru mânası verir, cümledeki bir veya bir çok kelimeye eklenince de o kelimelerin müsbet veya tersine mânada sorulduğunu anlatır.

— $m \times^4$ Cümlede bir isme eklenmişse, yahut cümlede sorgu mahiyetinde (ne, hangi, kim gibi) bir kelime varsa — $m \times^4$ aynı cümlede başka bir kelimeye veya fiile eklenir: "hangisini, baldırları mı yoksa bacakları mı tercih ediyorsun?,, II.

— $m \times^4$ fiile eklenirken, genel olarak fail olan paradigma enklitiklerinden (15. 1) önce gelir. Mazinin şartında ise fail son enklitiklerinden (15. 2) sonra gelir; — $m \times^4$ den bir önceki vokal kuvvetle vurgulanır: "Yarın türkçe imtihanını olacak mısın?,, II; "geçen ay II evden para aldın mı?,, II.

— $m \times^4$ sorgu eki her çeşit kelimeye bağlanabilir, Sorgu eki almış bir kelimeye — $d \times^4$: (16. 5) yahut — (y) $d \times^4$ (16. 7) getirilir bir müştak sorgu fiili kurulabilir: "her zengin aile aristokrat mıdır?,, I A; kalabalık mıydı?,, I.

21. 4. Sınıflanmıyan — $l \times^2 r$ eki fiillere eklenince (kelime sonunda vurgusuz bir enklitik ek olarak) üçüncü şahıs faillerini çoğullandırmak için ve isimlere eklenince de (normal vurgulu ek olarak) üçüncü şahıs mülkiyet zamirini yahut da ismin kendisini çoğullandırmak için kullanılır. — $l \times^2 r$ eki olmadan bir isim, tekil olmaktan ziyade, sayısı belirsiz bir isimdir: "Sepet,,.

Kendinden önce bir sayı sıfatı bulunan isme — $l \times^2 r$ eklenmez. "Sepetler,, fakat, (üç sepet).

Fail olan kelime bir sayı sıfatı, yahut da — $l \times^2 r$ ekiyle çoğullandırılmışsa, üçüncü şahıs yapı sonu fiiline, — $l \times^2 r$ eklense de eklenmese de olur. "Çingeneler sepet yaparlar,, II A; "bu sepette yirmi yumurta var,, IA.

Bir çok isim ekleri — $l \times^2 r$ den önce gelirse de üçüncü şahıs mülkiyet zamiri (19.1), isim hallerini gösteren postfinal ekler, sınıflanmamış —kl, — $d \times^2$ ve — $m \times^4$ ekleri, — $l \times^2 r$ çoğul ekinden sonra gelirler. "Talebeler ≠ evlerinde derslerini yaparak, ertesi gün için hazırlandılar,, I + [II].

Bir çok fiil ekleri — $l \times^2 r$ den önce gelir, fakat muzari şartını göstermek için kullanılan fiile ekli — $s \times^2$ şart eki, — $l \times^2 r$ ten sonra gelir ve şuhudi mazi eki —(y) $d \times^4$, şart veya maziye bağlanmışsa, — $l^2 r$ den

önce de gelebilir sonra da. "Giderlerse; gitseydiler ve gitserlerdi; gittilerdi".

Eklerin bu olağanüstü birleşmesi, vurgusu kuvvetli virgül tonlanmasına da bir misaldir: $-s \times^3$ den önceki vokal $-s \times^2$ den sonraki vokal veya $-s \times^2$ nin kendisi vurgulanabilir, (burada son vokalde virgüle gösterilen ton muvazene tonudur) fakat normal birleşmelerde $-s \times^2$ gibi ekler önceki morfemin son vokalinın kuvvetle vurgulanmasına sebep olur.

(Bitti)

Çevirenler:

SAFFET KORKUT ve VECİHE KILIÇOĞLU